

Дискурс сакрального в культурологічному просторі

Сакральне є метакатегорією культури, яка викликає постійний інтерес у науковців. Різні підходи до цього поняття зумовлені самою невичерпною природою сакрального, його багатоманітним рефлектуванням буття. Одним з підходів до його вивчення пропонується виявлення спорідненості сакрального та культури як намагання подолання хаосу.

Ключові слова: сакральне, профанне, ієрофанія, хаос, упорядкованість, культура.

Валентина Патерікіна. Дискурс сакрального в культурологічному просторі

Сакральне являється метакатегорією культури, которая вызывает постоянный интерес у учёных. Различные подходы к этому понятию обусловлены самой неисчерпаемой природой сакрального, его многогранным отражением бытия. Одним из подходов к его изучению предлагается выявление сродненности сакрального и культуры как стремлению к преодолению хаоса.

Ключевые слова: сакральное, профанное, иерофанья, хаос, упорядоченность, культура.

Valentina Paterykina. The discourse of the sacred in a cultural space

Sacred is metacategory of culture which causes constant interest in scientists. Various approaches to this concept are caused by the most inexhaustible sacred nature, its many-sided reflection of life. To its studying identification of a srodnyonnost sacral and cultures as to aspiration to chaos overcoming is offered to one of approaches.

Keywords: sacred, profanny, hiyerofaniye, chaos, orderliness, culture.

Для людини є природним знаходження в передбачуваному світі, наділеному орієнтирами. Усвідомлюючи свою кінцевість у безкінечному просторі, людина прагне до структурованості у природі, соціумі, мисленні. Таку упорядкованість надає людині сакральне як знання істинної реальності, як сила й здатність до перетворення реальності. Людина постійно наповнює оточуючий світ змістами, відбудовуючи його під «священне», повторюючи акт перетворення Хаосу в Космос. Визначення потребує наявності місця сакрального у культурологічному просторі.

Початок ХХ століття ознаменувався найактивнішою увагою до проблеми сакрального в наукових працях німецького теолога Р.Отто, англійського антрополога Р.Маретта, скандинавського релігієзнавця Н.Седерблома, французького соціолога Е.Дюркгейма, румунського філософа М.Еліаде. Пізніше продовження вивчення метакатегорії сакрального знайшло відбиток у працях Роже Каюа, Патріка Труссона, Алена де Бенуа.

Серед російських науковців найбільш видатними є дослідження А.П. Забіяко, О.В. Медведєва, О.М. Лідова, Д.В. Півоварова, М.М. Шахновича.

На українському філософському просторі розгорання аналізу сакрального відбилась в працях О.Ю. Клековкіна, В.Д. Ісаєва, В.К. Суханцевої, В.В. Токмана, В.М. Шелюто.

При всій багатогранності визначення сакрального його поняття немає й досі регламентованих меж. У статті обґрунтовується підхід до сакрального як протиставлення хаосу та приборкувача космічного безладу.

Тільки сакралізований світ існує реально, має істинне буття, якого прагне людина, що відчуває метафізичний жах перед хаосом, що оточує його світ [1, с.2].

Якщо брати до уваги зміст культури як обробки «не-природи», то очевидна структуроформуюча роль культури. Звідси витікає наявність оформлення стихії та її приборкання через обробіток та обробку. Як зауважує О.В. Медведєв, «культура – це грань, межа, що розділяє дві якісно різні форми буття: природну, яка підпорядковується жорсткій владі причинно-наслідкових відносин та штучну, створену, таку, що виникла в процесі свободної творчої діяльності людини» [2, с.33]. Вбачається деяке протиріччя з тим баченням культури, яке викладалось раніш: у О.В. Медведєва природа виступає носієм детермінованості, а діяльність людини – свободи. Але вихід з природи є стрибком з царини невпорядкованості до впорядкованості. І далі О.В. Медведєв визнає, що культура є штучна оболонка, яка оформлює природне, стихійне, яке не знищується, а виступаючи в іншій формі, набуває нового змісту. Культура – оболонка, під якою «хаос ворушиться» (Ф.І. Тютчев), хаос натури. Саме таке відчуття культури зафіксоване у визначеннях, що виробили Ф.Ніцше та З.Фрейд, які вважали культуру формою насильства над природою. Ідея повинна проявитися як не явлена, висловитися як не висловлена. Це та нерівновага, яку згодом Мірча Еліаде назве ієрофанією, тобто проявою сакрального через втілення, явлення святого, тобто його проявлення в чуттєво доступній формі.

Подібне тлумачення культури пояснює той факт, що «позбавлення» цієї оболонки дозволяє енергії хаосу вирватися назовні,

що відбувається постійно у відтворюваних оцінках того або іншого конкретного часу. Коли відбувається падіння морального рівня, культуру починають звинувачувати у тому, що вона нібито не виконує свого завдання по угамуванню хаосу та створенню гармонійного світу. Культура не може бути гарною чи поганою: вона просто існує і суб'єктивний погляд на неї накладає на її буття те чи інше кліше, в залежності від того, хто і з яким вимірюванням підходить до неї. В той же час у бурхливому та не завжди прихильному до людини світі око вишукує щось стабільне, що протистояло б хаосу. Й такий притулок у вигляді культури виокремлює свідомість у прагненні упорядкувати світ.

Властивість сакрального як соціальної заданості сприяла виникненню та зберіганню в суспільній свідомості знакових подій релігійного та світського життя. У сучасному непередбаченому світі здатність сакрального до структуралізації світу стала корисною для маніпулювання масовою свідомістю, а саме сакральне вмонтовано в комплекс масової культури. Разом з тим постає питання про можливість сакрального бути стримуючим, обмежуючим, зберігаючим фактором для культури. Особливо, коли відбулась констатація факту, який можна сприймати як вирок – криза сучасної культури.

В контексті змістовного навантаження сакрального, як спрямованого вектора для всього різноманіття змістожиттєвих орієнтирів, сакральне вартє того, щоб порівнятися зі світоглядом. Вважаючи на структуру світогляду, як сукупності знань та цінностей, сакральне теж просякнуте і знаннями, і цінностями. Порівняльний блок дає простір для аналізу відмінностей світогляду та сакрального і є предметом окремого дослідження.

Слід підкреслити надособистісне буття сакрального, що порівнює його з трансцендентним абсолютом та найвищою реальністю.

У аксіологічному полі через сакральне демонструється ієрархія цінностей особистості і відчуваються соціальні та історичні умови індивіду. Основа людського буття – сакральне – формує межі відповідальності в світлі найвищих цінностей.

Очевидна значущість сакрального для всіх сфер антропосу, але на вітчизняному науковому просторі дослідницький комплекс проблем щодо сакрального почав формуватися у 80–ті – 90–ті роки ХХ століття. Традиції дослідження досить аморфні, що не дає стійкого методологічного підґрунтя. Але відсутність комплексного дослідження сакрального орієнтує на безліч невіршених постановочних проблем та простору для досліджень невичерпної теми сакрального.

Проведення межі, або навіть – сама межа там, де відбулося розмежування. Там, де проведена межа, – там є визначеність, й там виникає культура [3].

Оскільки першосутністю, автохтонним сенсом культури є різниця між актом та сутністю предмету, то вже в цьому протиставленні сконцентрований розподіл й структурованість. Світ культури, як світ особливого буття, існує там, де є різниця між тим, що є й тим, що не є. Звідси простежується лінія спрямованості на сакральне, яке «не – є», тобто існує поза межами реального та його протилежність – знаходиться по цю сторону буття й втілює те, що «є». Сакральне об'єктивує в своєму змісті саму здатність культури розрізняти, відділяти значиме від не значимого. Ідея сакральності, на погляд В.А. Конева, – це демонстрація демаркації буття людини, її не одноманітності й притаманній їй значущості.

Сакральне впорядковує час й простір в культурі. Час як стан, а не зміна й простір, як поділ на значиме та не значиме: в них – часі та просторі – акцентується одночасність й соположення, без яких не існують ані культура, ані сакральне.

Отже, культура й сакральне приборкують хаос, не даючи стихії опанувати всесвітом, встановлюють межі дозволеного через визначеність кордонів.

Спорідненість сакрального й культури не закінчується лише функцією упорядкування й угамування світу: вони мають більш глибоке переплетіння. За констатацією російського дослідника О.В. Медведєва, «сакральність є іманентна властивість культури, яка характеризує її надприродний, надіндивідуальний характер, що підкреслює неминущу цінність культури, без залучання до якої нема і бути не може власне людського способу буття будь-якої людської особистості. Сакральність культури – висловлювання її трансцендентального характеру й абсолютної цінності» [2, с.40].

Хотілось би акцентувати ще одну споріднену рису сакрального й культури, яка витікає з визначення культури, що дано Д.Мацумотою «Ми бачимо маніфестацію культури, але ніколи не бачимо самої культури» [4, с.4]. За цією аналогією умисне питання щодо сакрального: чи бачимо ми саме сакральне коли-небудь, чи тільки його прояви? Воно також, як і культура, являє прояви свого існування, ховаючи те, що репрезентує ці прояви у потойбічності сприйняття.

Погоджуючись з думкою про переплетення сакрального й культури, не зайве було б вислухати протилежну думку, висловлену Д.О. Пріговим про те, що «культура сама по собі не має права якось пояснювати сакральне. Щоб було можливо говорити про сакральне, необхідна якась метапозиція, яка була б за межами культури» [5]. Цією думкою закріплюється розірваність сакрального з культурою та вихід за її межі неупередженого розглядання – ця розірваність тимчасова й існує тільки для того, щоб на відстані вивчати всю велич сакрального.

Продовжуючи тему поєднаності культури й сакрального, слід взяти до уваги розміркування дослідників феноменологічної школи, а саме впевненість в тому, що сакралізація є природним механізмом відтворення культури й вкорінена в саму природу людини, яка відчуває необхідність в сакралізації («трансцендируванні») свого біологічного існування (Т.Лукман). Підкріплює цю думку П.Бергер: саме за допомогою сакралізації (наділення людського світу змістами й значеннями) релігія тисячі років протистояє когнитивному й соціальному хаосу.

У визначенні культури Д.Мацумото в розгорнутому вигляді дається її характеристика, як динамічної системи правил, експліцитних та імпліцитних, що установлені групами з метою забезпечити своє виживання, включаючи настанови, цінності, уявлення, норми й моделі поведінки, загальні для групи, але як такі, що реалізуються різним чином кожним специфічним об'єднанням усередині групи, передаються з покоління до покоління, відносно усталені, але здатні змінюватись у часі [4, с.7]. Це полісемантичне визначення культури дає простір для використання дослідниками тієї частини, яка спрацьовує на підтвердження певної конкретної теми. Так, для В.Д. Ісаєва цікавим виявився акцент на поєднанні культури з соціумом, в її єдності з «групою» [6].

З огляду на висвітлення функції культури, як упорядковуючої хаосу, нас цікавить її визначення як саме системи правил, хоча й динамічної за своєю суттю. Де система, там, звичайно, відбувається облаштування порядку, який домінує над хаосом.

Явна суперечка між суттю сакрального та фундаментальною засадою постмодерну – універсальним хаосом. Відмова від ідеї цілісності, ієрархії структури, центрованості, гармонії визначається в працях ж.–ф. Ліотара, Дж.Вейза, М.Фуко, В.Вельша, Ж.Дельоза, Ф.Гваттарі. Достатньо навести декілька думок з приводу постмодерну, щоб переконатися в його непередбачуваності й відсутності упорядкованості. «Ми живемо без спеціальних розміток і вказаних координат у міріадах загублених подій» (М.Фуко), «Культура постмодерну незворотно плюралістична» (В.Вельш), «Світ втратив свій стрижень, світ перетворився у хаос» (Ж.Дельоз), пропозиція «внесення хаосу в порядок» (А.Жаррі), принцип «нон селекції», як навмисного створення текстового хаосу (Д.Фоккемоє), зміна ідеології «впорядкованості речей» на «розлад і дезорганізацію» (Б.Смарт). На фоні загального невпорядкування крихким та ламким здається сакральне, яке у зіткненні з хаосом постмодерну повинно або поступатися місцем безладу, або пристосуватись до безструктурності, або знайти власну нішу до найкращих часів, або... Цей шлях підказують дослідники (суб'єктивність) та нова культурна ситуація (об'єктивність).

У традиційних культурах, коли ціннісні аспекти свідомості превалюють, сакральні смисли формують різні варіанти взаємодії зі всіма складовими духовної культури: релігією, мораллю, правом, політикою, педагогікою, наукою. Будь-який вихідний порядок підтримується таємністю сакральних смислів, що породжують принцип, згідно з яким існують незмінні за своєю основою поняття й символи. Вони надають існуючому світу певну упорядкованість, організують світ таким чином, щоб хаос в новому був подоланий в рамках певного порядку, що ставиться релігійною традицією [7, с.53].

Феномен сакрального – невід'ємна складова культури, вони разом зберігають в суспільній свідомості знакові події релігійного та світського життя.

Як досконала цінність для людини, сакральне почало вивчатися тільки наприкінці ХІХ ст. Робертсон Сміт у 1887 році обґрунтував ідею святості, як домінуючого ядра, у зв'язку людей з богами. Авторі Анрі Юбер й Марсель Мосс проаналізували поняття «сакральне» та «профанне» для визначення полярності релігійної думки, зв'язок між якими здійснюється через жертвоприношення.

Культура початку ХХІ століття виявляє до категорії сакрального підвищений інтерес, бо саме сакральне «стає домінантою масовою свідомості й масовою культурою, причому сакральне відтворюється в архетипичних формах» [8, с.64].

У вивченні сакрального виявився суттєвий парадокс: воно знаходилось постійно у полі зору релігійної філософії й водночас не виокремлювалось спеціально. У якості інтенціонального елементу структури культурного буття сакральне просякає релігію, мистецтво, але розглядалось культурологічно думкою тільки

як додаток до них. Як предмет суттєвого наукового вивчення сакральне не підпадало в поле зору дослідників й залишалося поза межами ґрунтовних аналітичних та узагальнюючих досліджень.

Саме в полі релігійної думки розгорталось першопочаткове вивчення сакрального в опозиції до нього профанного. Ці концептуальні поняття й сприймалися науковою думкою як дві бінарні опозиції площини релігійної дії. Релігійне світосприйняття робило сакральне об'єктом інобуття, утримуючи цю метакатегорію в своєму просторі.

Оскільки сакральне вважалося трансцендентним й апріорним, то воно не підлягало під розкриття як самостійної категорії. Власна природа сакрального почалась з досліджень Е.Дюркгейма, який звернув увагу на таку відмінність сакрального як регулятора поведінки. Подальша розробка сакрального належить М.Еліаде, який переніс принцип бінарних опозицій на час, історію, середовище життя людини тощо.

З—під релігійного патронату над сакральним його виводять дослідження Д.В. Півоварова, в яких він розглядає культуру як ідеологуючому сторону життя людей. У цьому контексті тотальність культури в єдності її сутності та існування не варто зводити ані до релігійної, ані до світської. Вона являє собою результат взаємодії економічної та духовної сфер людського буття.

Релігія шукає сакральні зв'язки, забезпечуючи індивіду й соціальним групам цілісність. Слід зауважити, що сакральне формується в індивідуальному релігійному досвіді. Роже Каоа відносить сакральне до чуттєвого сприйняття світу: «справді, це категорія, на якій базується релігійне ставлення, яка надає йому свого специфічного характеру, яка сповнює віруючого відчуттям певної поваги, котре охороняє його віру від посягань розуму, відволікає її від дискусій, розташовує її ззовні й по той бік розуміння» [9, с.34].

Для більш точного розуміння поняття сакрального доречним було б його вивчення у зв'язку зі зміною тлумачення самого поняття та пов'язаних з ним дефініцій святого, священного, таємного та ретроспектива з вивчення поведінки його у різних культурних парадигмах.

Нема сумніву у тому, що сакральне є метакатегорією та однією з найважливіших проблем єдності знань та цінностей. Надія на сакральне, як абсолютну цінність, на підґрунті переживання якої відбувається поєднання соціуму, формування соціальних норм і стратегій поведінки, на точку сходження соціальних й особистісних факторів, свідомого та позасвідомого в житті людини стає все більш очевидною. Особливо для ситуації відсутності передачі традицій, ідентичності з певною спільнотою, в якій формується усвідомлення цінностей. Плюралістичність думок надає небезпечно привілею обираючи власної моралі та формування власного простору традицій або самостійного вибору з набору вже готових культурних символів, духовних практик тощо. Поліваріантність та світоглядна невичерпність сакрального дають достатньо широкий простір для конфесіонального, культурологічного, феноменологічного підходів до вивчення цього феномену. Само поняття сакрального проходить еволюцію й на першому етапі під сакральним розуміється все надзвичайне (позитивне—святе, негативне—прокляте); на другому етапі сакральне означає існуючий порядок, норму; на третьому етапі сакральне функціонує як святе, як ідеал.

Феномен сакрального – невід'ємна складова культури, бо через сакральне зберігаються ознаки спадкоємства традицій, які, в свою чергу, й зберігають культуру. Вибудовуючи ієрархію абсолютних цінностей, сакральне утримує в лоні культури традиційні настанови. Відразу у зв'язку з цим з'являються питання про нові цінності, які виникають з часом, чи спроможне сакральне корегувати чи хоча б не деформувати власні межі для сприйняття інновацій?

Мінливі уявлення про цінності формують в кожній новій культурній парадигмі власні підходи до збереження традицій або вихід за них. Саме сакральне регулює динаміку культурної архітектури: з утриманням розумного, з залишенням непридатного.

За відзнакою К.В. Цепковської, в рамках сучасної культурної парадигми протікає процес взаємоперетворення й взаємоконституїрування феномену «сакрального» та культурного буття людини. Мова йде про со-існування, особливе співвідношення між сакральним та культурою, що базується на принципі поєднання з цінностями, які прийняті й оцінені в певному суспільстві [10]. У якості базисної світоглядної категорії сакральне через себе усвідомлює конфігурацію людського існування.

Метакатегорія сакрального охоплює всю повноту людського буття. Зі всієї різноманітності визначень сакрального слід виокремити її здатність приборкувати хаос. Ця властивість притаманна й культурі, яка з'являється тоді, коли є потреба у розрізненні предметів та явищ, структурі усього існуючого. У цьому бажанні угамувати стихію полягає єдність сакрального та культури. Але сам дискурс сакрального у культурологічному просторі

не вичерпується тільки цією визначеністю, бо ця безмежна тема знаходиться у перманентному розвитку.

Список використаних джерел

1. Тульчинский Г.Л. Онтофания свободы // <http://pullie/x3036.htm>
2. Медведев А.В. Сакральное как причастность к абсолютному / А.В. Медведев. – Екатеринбург, 1999.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2–х т. // Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов Энциклопедия, 1992. – Т.2.
4. Мацумото Д. Психология и культура // Мацумото Д. – Библиотека Гумер. Постоянный URL текста: <http://www.gumer.info/bibliotek-buks/Psino/Mats/inpdx.opf>
5. Разговор с Дмитрием Александровичем Приговым // Новое литературное обозрение. /<http://www.nloolook.ru/node/1021>
6. Исаев В.Д. Теос культуры / В.Д. Исаев // Філософські дослідження. – Луганськ: СХУ ім. В.Даля. –2010. – Вип.12. – Ч.1. – С.13–23.
7. Федотова Е.В. Субкультура – путь к тайне как фетишизация сакральности / Е.В. Федотова // Гуманитарный часопис. – 2010. – №4. – С.51–60.
8. Кузьян В.Н. Сакральное и профанное в пространстве культуры // В.Н. Кузьян, Л.Л. Леонова / Вестник Челябинского госунивер. – 2011. – №2. Вип.20. – С.64–68.
9. Каоа Роже. Людина та сакральне. Пер. з фр. – К.: Ваклер, 2003.
10. Цепковська К.В. Конструктивна роль сакрального у культурному просторі людського буття. // arhive.nbuv.gov.ua/portal/